

М. В. КРАВЧЕНКО
КОСМІЧНИМИ ТРАСАМИ

Професія космонавта народилася в ті дні, коли Юрій Гагарін з товаришами по першому заgonу космонавтів вивчав основи зоряної лоцїї і ракетної техніки, опановував систему керування і механізм поведінки живого організму в умовах невагомості. А ще раніше, 4-го жовтня 1957 року, в СРСР було запущено перший у світі штучний супутник Землі. З того часу і почалася ера космічних досліджень. І саме слово «космос», яке ввів Піфагор ще в VI столітті до нашої ери і яке спершу означало не тільки всесвіт, а й «красу», «гармонію», знову зазвучало всіма своїми смисловими відтінками. А зараз ми вже говоримо про так звану «космічну» лексику, вивчаємо шляхи її виникнення та збагачення, адже в ній знайшло відображення наукове пізнання світу і технічне оснащення цього пізнання.

В умовах науково-технічної революції найчутливішою до змін частиною лексико-семантичної системи мови є науково-технічна термінологія. Мова поповнюється новими термінами, в ній виникають нові термінологічні поля, цілі термінологічні системи, відбуваються зміни в існуючих раніше термінологічних групах лексики¹.

Відображаючи бурхливий розвиток науки і техніки в освоєнні космічного простору, українська мова за короткий час поповнилася великою кількістю словосполучень, слів-неологізмів. Інтенсивно відбувається в мові процес номінації нових явищ — типовий внутрішній процес мови, тісно пов'язаний із зовнішніми факторами.

З бурхливим розвитком науки і техніки, космонавтика вбирає в себе поняття багатьох точних наук, і тому космічна термінологічна лексика поповнюється насамперед за рахунок запозичень слів і термінів з інших галузей наук. Відбувається широка міграція наукових термінів як із суміжних, так і з віддалених дисциплін.

Аналіз зібраного фактичного матеріалу² показує, що для вираження нових понять найчастіше служать словосполучення. Переважно це номінативні сполучення, першим компонентом яких є прикметник *космічний*, а другим — іменник, вживаний у прямому чи переносному значенні:

а) у прямому значенні: *космічний* (корабель, велетень, апарат, екіпаж, старт, політ, експеримент, об'єкт, простір, зв'язок, комплекс, вимір, індикатор, годинник, скафандр, центр, заклад, проект, рейс, подвиг, безмір); *космічна* (орбіта, техніка, подорож, глибина, наука, держава, програма, робота, станція, ракета, зйомка, експедиція, проблема, безодня, їжа); *космічне* (агентство, право, підприємство, дослідження, співробітництво, враження, випромінювання, завдання); *космічні будні*.

б) у переносному значенні: *космічний* (приз, символ, міст, океан, флот, цех, календар, мінікалендар, темп); *космічна* (хвиля, дружба, мандрівка, місія, сцена, доля, пива, вахта, бригада, реліквія, п'ятірка); *космічне містечко*. Напр.: «Він — Юрій Олексійович Гагарін — саме подвигом своїм утвердив *космічну дружбу* людей» (РУ, 1975, 16. VII); «Кортеж автомашин вирушає в Зоряне. Тут, на вулицях і площі «*космічного*» *містечка*, зібралися сотні жителів» (РО, 1975, 26. VIII); «*Космічні цехи*» в океані доповідають: до зустрічі на *космічній хвилі* готові!» (МУ, 1975, 13. VII); «Щедрих вам ужиноків на безмежній *космічній ниві*» (МУ, 1975, 17. VII); «Головний «*Космічний приз*» виборювали 150 найсильніших гонщиків України» (ВУ, 1975, 22. X).

Серед словосполучень виділимо ще кілька груп:

а) назви професій, що виникли з освоєнням космосу: *космічний* (художник, живописець, пішохід, металург, електрозварник). «Другий (Валерій Кубасов. — М. К.) під

¹ Див.: Азимов П. А. и др. Современное общественное развитие, научно-техническая революция и язык. — Вопросы языкознания, 1975, № 2, с. 5.

² Фактичний матеріал зібрано з таких джерел: газет «Правда», «Известия», «Радянська Україна» (РУ), «Літературна Україна» (ЛУ), «Культура і життя», «Робітничка газета» (РГ), «Молодь України» (МУ), «Спортивна газета», «Вільна Україна» (ВУ), «Радянська освіта» (РО), журналів «Авиация и космонавтика», «Наука и жизнь», «Україна», «Жовтень», «Всесвіт».

стають популярними нові символи. Мова збагачується новими мовними одиницями. Найчастіше це багаточленні словосполучення: *міжнародний пілотований комплекс, міжнародний космічний екіпаж, міжнародна космічна експедиція, міжнародна орбітальна станція, спільна космічна місія, спільний науковий експеримент, міжнародні космічні пілотовані польоти, перший міжнародний космічний політ, перший міжнародний космічний комплекс, перше міжнародне стикування в космосі, перший взаємний перехід космонавтів, перший інтернаціональний космічний екіпаж, перша міжнародна космічна експедиція* та ін.

Цікаво відзначити, що новизна експерименту часто є причиною виникнення кількох паралельних форм-дублетів для вираження нових понять. Так, побутують у мові преси паралельні синонімічні форми таких словосполучень: *спускний, спусковий, спускальний* (апарат); *зістиковані, зстиковані* (кораблі, медалі); *стикувальний, стикований і стиковочний* (вузол, агрегат, модуль, пристрій). Правда, частіше вживаються форми *спускний, зістикований, стиковальний*.

Посилюється активність ряду словотвірних типів, у тому числі й префіксально-суфіксальних дієслів (примісячитися, пристикуватися, розійтися, розстикуватися). У сфері префіксації більшу словотвірну активність проявляють форманти: **між-**, **без-** (міжпланетний, міжконтинентальний політ, безпілотний корабель). Паралельно з формами *стикування, розстикування* вживаються слова *стиківка, розстиківка*. Синоніми *стикування* і *стиківка* в мові преси вживаються і в переносному значенні: «*Стиківка* на земній орбіті! (РУ, 1975, 27. IX); «За роки спільної роботи відбулося «*стикування*» інженерних ідей і технологічних рішень, що вже само по собі означає великий вклад у науково-технічний прогрес» (РУ, 1975, 27. IX).

Як правило, назви космічних кораблів, штучних супутників Землі, автоматичних станцій утворилися за моделлю «іменник + числівник» («Салют-4», «Союз-18», «Венера-1», «Космос-2», «Зонд-3», «Марс-2» і т. д.). Словосполучень типу «числівник + іменник» значно менше (перший космонавт, перше стикування кораблів, другий взаємний перехід космонавтів).

У процесі взаємодії і взаємозбагачення мов соціалістичних націй створюється спільний фонд науково-технічної лексики. Ця тенденція виразно виявляється в розвитку космічної термінології. Космічні новоутворення сприяли засвоєнню українською мовою багатою мовного інвентаря інтернаціональної лексики. Величезне значення в цьому процесі відіграє російська мова, яка виступає посередником і таким чином сприяє збагаченню інших національних мов. Найчастіше в космічній лексиці функціонує визначник *космо-*. Поширеними є сполучення основ типу «космо+іменник»: *космоцентр, космопілот, космотраса, космопроект*. Ці компоненти за наявності атрибутивних відношень близькі до попередніх — з аналітичним прикметником *космічний*.

В інші відношення — неатрибутивні — вступає одиниця *космо-* з другою частиною, утворюючи складні слова: *космовідкривач, космопрохідник, космоплавання*. Ці терміни утворилися на українському ґрунті шляхом калькування з російської мови.

Елемент *космо-* виступає в сполученні з інтернаціональними «афіксоїдами» в інтернаціоналізмах: *космонавт, космонавтика, космодром, космологія, «Інтерко-смос»*.

Прямим запозиченням з російської мови є сполучення: *герой-космонавт, льотчик-космонавт, космонавтка, «Луноход»* і т. д. Словотвірні моделі російської мови використано при утворенні форм *ракета-носії, ракетно-космічна система, першопроходець, першовідкривач* (космосу), *примісячення, місяцехід*; аббревіатур (*ЕПАС* — експериментальний політ «Аполлон» — «Союз»).

Слова-неологізми, що виникли внаслідок науково-технічного прогресу в освоєнні космосу, нерідко будуються за моделями, використовуваними раніше в інших змістових групах лексики. Так, за моделлю форм *ленініана, пушкініана, шевченкіана* з'явився неологізм *космоніана*, утворений від форми *космонавт* з усіченням **-авт** і додаванням форманта **-іана**: «Коли в Москві було влаштовано виставку творів фундатора художньої «*космоніани*» [О. Леонова. — *М.К.*], там ніде було впасти яблуку» (РУ, 1975, 16. VII).

Ще кілька прикладів з метафоризованими новоутвореннями: «Передбачається, що американський космічний корабель відіграє роль *міні-Місяця* для радянських космонавтів на борту «Союза-19», які дістануть можливість провести серію спостережень за сонячною короною» (МУ, 1975, 19. VII); «На якій мові звертатимуться космонавти у польоті — російській чи англійській? Чи буде *«космонавт-перекладач»*, який добре володіє обома мовами?» (МУ, 1975, 13. VII); «Розповідають, що Стаффорд на правах командира *аполлонівської дружини* під час спільних тренувань у Х'юстоні і в Підмосков'ї вів особистий щоденник, куди заносив робочі нотатки про кожного члена екіпажу» (МУ, 1975, 16. VII). Слова, що належать до космічної термінології, стають основою метафор, образних порівнянь, розширюючи коло поетичних образів. Наприклад:

В континентів сьогодні
успіхнені лица,
І Земля — альма-матер
дзвенить невгамовно:
Нині вперше крицево
потиснув правицю
Ясночолій «Союз»
«Аполлону».
І застигли радари —
тополі правічні,
І антени випростує колос
у полі
На *планеті блакитній* —
росинці космічній
На якій нема місця для воєн.
(*А. Драгомирецький*)

У Всесвіт рушають
орли-побратими
І мчать в *міжпланетній імлі*,
Пригадують нам дорогих
і любимох,
Усіх, хто їх жде на Землі;
Над росяним полем
спливають тумани,
Пшениця густа шелестить,
Космічних просторів
ідуть капітани
В свою найщасливішу мить.
(*А. Попов*)